

Διόνυσος, ο λαϊκός θεός της Λέσβου

Αντιγόνη Μώρου - Δρ. Ανθρωπολογίας Θεάτρου

ΜΕΡΟΣ 2ο

II. α. Η Διονυσιακή λατρεία: Διόνυσος, ο θεός της μανίας και της κάθαρσης β. Ο Ορφισμός

Είδαμε στο πρώτο μέρος ότι ο Διόνυσος, σύμφωνα με τον ορφικό μύθο της γέννησής του, πεθαίνει ύστερα από ένα βίαιο φόνο (των Τιτάνων) κι απ' τις στάχτες του δημιουργούνται οι άνθρωποι. Στις περισσότερες μυθολογίες ο αρχέγονος φόνος/θάνατος μιας θεότητας και ακολούθως η ανάστασή της συνδέονται με τη Δημιουργία του Κόσμου.

«Η δημιουργία δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο μέσω ενός ζωντανού πλάσματος που θυσιάζεται» λέει ο θρησκευολόγος Eliade.¹

Ο ίδιος μύθος- από τους πιο διαδεδομένους κοσμικούς μύθους- συμβολίζει την ανανέωση της φύσης και τη γονιμοποίησή της. Έτσι, όταν ο Διόνυσος ξαναγεννιέται, ολόκληρη η φύση ανανεώνεται και η κοσμική τάξη αποκαθίσταται.

Το αρχέτυπο ζευγάρι **Βία – Ιερό** που συναντάμε στη Γέννηση του Θεού επιβεβαιώνεται και στη λατρεία του με τον πιο δυναμικό τρόπο. Ο Διόνυσος είναι ο «μαινόμενος» θεός², ο Βάκχος, ο θεός που κατέχεται ο ίδιος από **μανία**, αλλά και τη δίνει στους πιστούς του. Από την άλλη, όπως θα δούμε αμέσως μετά, ο Διόνυσος είναι και ο καθαρτής της μανίας.

¹ M. Eliade, *Mythes, Reves et Mysteres*, ed. Gallimard, Paris, 1957, p. 224-6

² «Διόνυσος μαινόμενος», *Ομήρου Ιλιάδα*, Ραψωδία ΣΤ, στ. 132

Η μανία ή βακχεία είναι λοιπόν το πρώτο και βασικό χαρακτηριστικό της διονυσιακής λατρείας. Η βακχική μανία ανιχνεύεται στην ολόκληρη του μαιναδικού θιάσου («ευοί», «ευάν», «ιώ» είναι οι γνώριμες εκστατικές φωνές του θιάσου), στη μουσική (χάλκινα κύμβαλα, αυλοί) που τον συνοδεύει καθώς και στο χορό του³.

Στον Ομηρικό Ύμνο *Eis Δήμητραν* (386) η Δήμητρα συγκρίνεται με μια μαινάδα «έτρεξε σαν μαινάδα, λες, βουνού γεμάτου δάση.»

Στις *Βάκχες* του Ευριπίδη ο Διόνυσος έρχεται από τα όρη της Ασίας. Θίασος γυναικών τον ακολουθεί και επιδίδεται σε μνητικά λατρευτικά όργια.

Μέσα στην έκσταση της μανίας λύνεται η τάξη του κόσμου, οι Βάκχες κρουσμένες από το θεό μαγεύουν όλη τη φύση γύρω τους, χτυπάνε τους βράχους με τους θύρσους κι αναβλύζει κρασία και νερό, γάλα και μέλι, ο Κιθαιρώνας ζει ένα θαύμα, οι Μαινάδες-Μητέρες βυζαίνουν στους κόρφους τους λυκόπουλα κι

³ Σχετική εργασία: L. Lawler, *The Mainads. A Contribution to the study of the Danse in Ancient Greece*, Memoires of the American Academy in Rome, 6, 1927

Η ερευνήτρια χρησιμοποιεί 161 αττικά ερυθρόμορφα αγγεία με παραστάσεις μαινάδων που χορεύουν με ελευθερία στο κούνημα κορμού, γρήγορα βήματα, πηδήματα, μεγαλύτερη ελευθερία στα χέρια, ενώ παράλληλα κρατούν κι ανεμίζουν θύρσους, ζώα, λαμπάδες, αγγεία.

αγρίμια. Μεθυσμένες στην ευδαιμονική κατάσταση τους αποκτάνε δύναμη τρομαχτική, ξεσχίζονται ταύρους με τα χέρια τους και ξεριζώνουν ολόκληρα δέντρα.⁴

Ο διασπαραγμός και η ωμοφαγία ενός ζώου είναι το δεύτερο χαρακτηριστικό της διονυσιακής λατρείας και κεντρικό στοιχείο της μύησης του μαιναδικού θιάσου. Ο Αγγελιοφόρος στις *Βάκχες* διηγείται τη φοβερή σκηνή του σπαραγμού του Πενθέα από τη μητέρα του Αγαύη στις *Βάκχες*.⁵

Εικόνα 1 Ο διαμελισμός του Πενθέα από τις Βάκχες

Ο Πενθέας παρουσιάζεται (κατά τον Girard) ως η αντίστροφη εικόνα του Διονύσου, κάθε διαφορά μεταξύ ανθρώπου και θεού εξαφανίζεται, ο Διόνυσος προετοιμάζει το θύμα προς θυσία, το οδηγεί ο ίδιος στον θάνατο-σπαραγμό. «Δεν υπάρχει τίποτα στον Διόνυσο που να μη βρίσκει το ανάλογο του στον Πενθέα».⁶

Φαίνεται σα να υπάρχει «κρίση θυσιαστική», αλλά πρόκειται για την κρίση που γεννά η πα-

ραμέληση της λατρείας του θεού και που οδηγεί στην απώλεια όλων των διαφορών: μεταξύ ανθρώπου και θεού, άνδρα και γυναίκας, μητέρας και παιδιού. Πάντως η θυσία στο τέλος βάζει τέλος στην κρίση, επαναφέροντας την ενότητα της κοινότητας. Ο θάνατος του θύματος παριστάνει συμβολικά τον μυητικό Θάνατο του μουούμενου στη λατρεία του Διονύσου: ο πιστός μπορεί να ξαναγεννηθεί έχοντας αφομοιώσει τη νέα του φύση, κατ' εικόνα του θεού, που πεθαίνει και ξαναγεννιέται.

Κλείνοντας ας σημειώσουμε ότι ο διασπαραγμός και η ωμοφαγία έχουν θυσιαστική-μυητική σημασία στη διονυσιακή λατρεία, αφού αναβιώνουν τον σπαραγμό του Διόνυσου από τους Τιτάνες και το γεύμα του σώματος του θεού.

Η επικοινωνία με τον θεό είναι το τρίτο χαρακτηριστικό της διονυσιακής λατρείας. Αν ο Διόνυσος είναι ο θεός της μανίας, είναι όμως και ο θεός που καθαρίζει από τη μανία, *Λύσιος* και *Λυαίος*.⁷ Και ένα σχόλιο του Πινδάρου ονομάζει τον Διόνυσο «καθαρκτικόν μανίας»⁸

Με μυητικές τελετές ο οπαδός των διονυσιακών μυστηρίων συμφιλιώνεται με τον θεό που τον κατέχει και επικοινωνώντας προνομιακά μαζί του θεραπεύεται.

Στη Λέσβο συναντάμε όλα τα χαρακτηριστικά της διονυσιακής θρησκείας.

⁴ Ευριπίδης, *Βάκχες*, μετ. Γ. Γιάνναρης, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1993, στ. 695-711

⁵ *Βάκχες*, στ. 1114-1136

⁶ R. Girard, *La Violence et le sacré*, Grasset, Paris, 1972, pp. 180-88

⁷ Π. Λεκατσά, *Διόνυσος*, ...σ.62

⁸ Πίνδαρος, *Πυθιονικός* 3, 139

Εικάζεται πως στο νησί σφάζαν σε θυσίες του «Ωμηστή» Διονύσου ανθρώπους. Μάλιστα αναφέρεται ο θρύλος ενός μυτιληναίου ιερέα του Διόνυσου (ίσως πρόκειται για τον Μάκαρα) που σφάζει κρυφά ένα ξένο του και τιμωρείται με φόνους των δικών του: ο ένας γιος σκοτώνει τον άλλο, η γυναίκα του σκοτώνει το δεύτερο γιο, τέλος ο ιερέας φονεύει τη γυναίκα του και θανατώνεται κι ο ίδιος⁹.

Γνωρίζουμε από μαρτυρίες πως στην κοντινή Τένεδο υπήρχε λατρεία ενός Διονύσου *Ανθρωπορραίστου* (Ανθρωποσπαραχτή), όπου ένα μοσχάρι ομοιώνεται με τον Διόνυσο, το θυσιάζουν κι εκείνος που το φονεύει κυνηγιέται με πέτρες ως τη θάλασσα. Εξάλλου και στην πλησιέστατη Χίο μαρτυριέται η λατρεία Διονύσου *Ωμαδίου* (Ωμοφάγου) που στη χάρη του σπάραζαν κατά τον τενεδικό τρόπο ανθρώπους¹⁰.

Υποθέτουμε πως και στη Λέσβο υπήρχαν τα ίδια «αιγαιακά» χαρακτηριστικά της λατρείας του θεού, οπωσδήποτε κατά την πρώιμη περίοδο της διονυσιακής θρησκείας πριν την αναμόρφωσή της με τις ορφικές ιδέες.

Άλλωστε η δύναμη του Ωμηστή Διόνυσου φτάνει ως την κλασική Αθήνα, πριν τη ναυμαχία της Σαλαμίνας ο Θεμιστοκλής θυσιάζει τρεις αιχμαλώτους Πέρσες στον «Ωμηστήν» Διόνυσο.

Στο πρώτο μέρος διατρέξαμε ορισμένους τόπους της λατρείας του Διόνυσου, όπως η **Βρίσα**, η **Μήθυμνα**, η **Ερεσός** και η **Μυτιλήνη**. Σχετικές επιγραφές και μαρτυρίες αρχαίων πηγών μας οδηγούν στη διαπίστωση του μαιναδικού και οργιαστικού χαρακτήρα της λατρείας του Διόνυσου. Όπως φαίνεται, στα πε-

ρισσότερα μέρη τελούνταν Διονυσιακές γιορτές αγροτικού τύπου με φαλληφορία, σε κάποια έχουμε νυχτερινές τελετές γυναικών («Παννουχίς» στη Μήθυμνα) και αλλού μυστήρια με χορούς θιάσων («Ένορχος» Διόνυσος στη Μυτιλήνη).

Άλλο ένα λατρευτικό κέντρο με έντονο τον χαρακτήρα της διονυσιακής θρησκείας βρίσκεται στα βορειοδυτικά του νησιού, είναι η αρχαία **Άντισσα**. Ο μύθος λέει πως εδώ ξεβράσθηκε το κεφάλι του **Ορφέα**, ο οποίος ήταν ιερέας του Διόνυσου και τελικά μια άλλη μορφή-ενσάρκωσή του.

Ο Λουκιανός παραθέτει τον μύθο της ανεύρεσης της κεφαλής του φονευθέντος υπό των Μαινάδων Ορφέα από τους κατοίκους της Άντισσας και την τοποθέτησή της στο «Βακχείον». Το ότι το ιερό του Βάκχου βρισκόταν στην Άντισσα συνάγεται από την κοντινή λατρεία του Διόνυσου «Φαλλήνος» ή «Κεφαλλήνος», αλλά και από νομίσματα της περιοχής, από τα οποία συμπεραίνουμε ότι η συγκεκριμένη λατρεία του Διόνυσου ετελείτο στην περιοχή της Άντισσας.¹¹

Στο θάνατο του Ορφέα, όπως παραδίδεται από πηγές που παραθέτει ο μελετητής του W. Guthrie στο μνημειώδες έργο του *Ο Ορφέας και η αρχαία ελληνική θρησκεία*¹², αναπαράγεται ο μαιναδικός σπαραγμός.

Εξάλλου ο Ορφέας θεωρείται σημαντικός προφήτης και διδάσκαλος των διονυσιακών μυστηρίων και των ιερών γραφών τους, ώστε να αποκαλούν τα διδάγματά του «σχολή» (Πλάτων, *Πρωταγόρας*). Κήρυξε δηλαδή τη βακχική θρησκεία αλλά την αναμόρφωσε, δεν

⁹ Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 13, 2

Παρατίθεται και από τον L. Farnell, t. V, p. 302

¹⁰ Π. Λεκατσά,....σ. 51 και 52

¹¹ Λουκιανός, *Προς απαίδευτους*, 109 κ. ε.

¹² Μετ. Χ. Μήνη, *Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα*, Αθήνα, 2000, (πρωτ. εκδ. 1952), σ. 80-88

ήταν ο ίδιος θεός, αλλά παρουσιάζει πολλά κοινά με τον θεό του τον Διόνυσο, και ίσως περισσότερο ακόμη με τον Απόλλωνα (μουσική, πολιτισμένο ύφος).

Γνωρίζουμε επίσης πως στο **Ιερό των Μέσων** ο Διόνυσος λατρεύεται ως «Ζόννυσος Ωμηστής». Η θέση του δίπλα στην Αφροδίτη ή Ήρα ως **Γιος/ Θείο Βρέφος** έχει σχέση με τη λατρεία της **Μεγάλης Θεάς** (Μητέρας Γης) που ερχόμενη από τη Μικρά Ασία στη Λέσβο εμφανίζεται κυρίως ως Αφροδίτη/Αστάρτη (ή Άρτεμις ή Ήρα ή ακόμα ως Δήμητρα και Κυβέλη). Αλλά ο Διόνυσος εμφανίζεται συχνά και ως **Σύντροφος/Ακόλουθος** της Μεγάλης Θεάς.

Όμως η Μεγάλη Θεά, πρώτη αυτή, σχετίζεται απόλυτα με τη μανία.

Πράγματι, πολλοί πιστεύουν πως η μανία είναι ιερή γιατί έχει την πηγή της στο **Φεγγάρι** (μην, μήνη, μανία, μαινάς, μαντική). Έτσι η Μεγάλη Θεά ως Φεγγαρική Θεά γίνεται η σταθερή πηγή της ιερής μανίας. Μια σημαντική της μορφή η Άρτεμις ονομάζεται «Θυιάδα», «μαινάδα», «λυσσάδα» (βλ. *Ιππόλυτος*, Ευριπίδη). Ανάλογη μορφή αναδεικνύεται και η Ήρα που θύματά της ήταν ο Ηρακλής και η Ιώ.

Όσο για την Αφροδίτη/ Αστάρτη (Ιστάρ), είναι πάνω απ' όλα η σεξουαλική θεά της Γονιμότητας, η *Μήτηρ Ερώτων*, αυτή που κατά τον ορφικό ύμνο «*σ' αχαλίνωτες ανάγκες έξεψε τους ανθρώπους μα και των άγριων ζώων την πολυάριθμη φυλή κι έκανε να μανιάζουν από του έρωτα τα μάγια*». ¹³

¹³ Ο Πλάτων διακρίνει τέσσερα είδη μανίας: τη μαντική με προσάτη τον Απόλλωνα, την τελετουργική-τελεστική με προσάτη τον Διόνυσο, την ποιητική που εμπνέουν οι Μούσες και την ερωτική (αρίστη όλων) που οφείλεται στην Αφροδίτη και τον Έρωτα.

Ο Έρωτας έχει μια ειδική σημασία για τον Πλάτωνα καθώς είναι το μόνο βίωμα που φέρνει κοντά τις δύο φύσεις του ανθρώπου, δηλαδή την θεία ψυχή και το χαλιναγωγημένο θηρίο, ώστε το Σύμπαν να συνδέεται με τον εαυτό του. ¹⁴

Όμως δεν είναι κάθε Έρωτας καλός και άξιος να εγκωμιαστεί, παρά εκείνος που παρακινεί για ευγενικά ερωτικά αισθήματα. Εκείνος της **Πάνδημου Αφροδίτης** είναι κοινός για όλο τον κόσμο, ερωτεύονται περισσότερο τα σώματα παρά τις ψυχές. Ο άλλος της **Ουράνιας Αφροδίτης** -η οποία δε έχει μέσα της το θηλυκό στοιχείο, αλλά μόνο το αρσενικό, και είναι απαλλαγμένη από ασέλγεια-εμπνέει όσους αγαπούν εκείνο που είναι από την φύση του δυνατότερο και έχει περισσότερο μυαλό. ¹⁵

Η έκφραση λοιπόν της ιερής μανίας, οι οργιαστικοί χοροί, ο διασπαραγμός και η ζωομορφία, κύρια στοιχεία της μαιναδικής πράξης, ανήκουν στη μητροθεϊκή λατρεία κι από κει κληρονομούνται στο Διόνυσο που συγχωνεύει όλες τις βλαστικές-γονιμικές λειτουργίες των θεαινών και γίνεται εκείνος η κεντρική πηγή της Μανίας.

Στη Λέσβο ο Διόνυσος λατρεύτηκε, όπως είδαμε, προπάντων ως γονιμικός δαίμονας των εποχών, δηλαδή ως **Θνήσκων** Θεός, του οποίου αναβιώνεται -στην κεντρική τελετουργία των Διονυσίων, αλλά και σε άλλες λατρευτικές τελετές- ο σπαραγμός ή με ανθρωποθυσία ή με ζωοθυσία (ταύρου), καθώς και ο θάνατός του ως Κατάβασις στον Άδη.

Όμως τόσο στα Ανθεστήρια όσο και στα Καλιστεία ο Διόνυσος ενώνεται συμβολικά με τη Μεγάλη Θεά, την Αφροδίτη – Αστάρτη, ο Ιερός

¹⁴ Πλάτων, *Συμπόσιο*, 202

¹⁵ *Συμπόσιο*, 181

Γάμος της **Ουρανίας Αφροδίτης** με τον **Διόνυσο Πάνθεο** αναπαράγοντας το αρχετυπικό ζευγάρι συμβολίζει την Ένωση, το **ΕΝΑ** της ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ.¹⁶

Ένα απόσπασμα από άγνωστο δράμα του **Ευριπίδη** δείχνει ότι η ερωτική ενέργεια της Κύπριδας είναι αναγκαία για να ευοδωθεί η γονιμότητα της Φύσης ολόκληρης:

Η Αφροδίτη δε βλέπεις τι θεά είναι;/Δεν μπορείς να πεις ούτε να μετρήσεις

πόσο είναι μεγάλη και πού φτάνει./Αυτή τρέφει εσένα κι εμένα κι όλους τους θνητούς.

Και να μη δεις την απόδειξη μόνο με λόγια,/μ' έργα θα σου δείξω τη δύναμη της θεού·

λαχταράει η Γη τη βροχή, όταν ξερό τον τόπο/άκαρπο απ' τη στέγνα του νερού έχει στερημένη·

και λαχταράει ο σεβαστός Ουρανός γεμάτος/βροχή να πέσει στη Γη, από την Αφροδίτη.

Κι όταν ενωθούν σ' ένα αυτά τα δύο,/μας τα γεννούν όλα και παράγουν αυτά μαζί,

απ' όπου το θνητό γένος ζει και θάλλει.

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που αυτή η θεά στη Λέσβο, η «χρυσή» Αφροδίτη της Πύρρας ενώνεται μέσα από τις λατρευτικές τελετές των πιστών με τον λαϊκό θεό του νησιού, που ταυτίζεται με τον Έρωτα της ορφικής θεογονίας, θεό του Παντός, της Ζωής και του Θανάτου.¹⁷

Αλλά και ως προς την εσχατολογία του ο Ορφισμός βρήκε έδαφος στο αρχετυπικό ιερό ζευγάρι Διόνυσος-Αφροδίτη και μάλιστα στις χθόνιες ιδιότητές του. Η Μητέρα Γη (εδώ η

Αφροδίτη) είναι η Βασίλισσα των Νεκρών, και ο Πάρεδρός της (εδώ ο Διόνυσος) ταυτίζεται με τον Άδη.

Ο Ορφισμός στηρίχθηκε στις ελπίδες του λαού

Εικόνα 2 Αφροδίτη Ουρανία

για μια μεταθανάτια ζωή κι αναπτύχθηκε σε δόγμα σωτηρίας του ανθρώπου, όπου η Ψυχή που προέρχεται από το Θεό και θέλει να ξαναγυρίσει σ' αυτόν πρέπει να καθαρισθεί απ' τη γήινη ζωή της και τα σφάλματα του σώματος. Ο Ορφισμός προχωράει πέρα απ' τις υλικές υποσχέσεις των Ελευσινίων Μυστηρίων, υιοθετώντας ένα ασκητικό τρόπο ζωής που μαζί με τη μύηση στα Μυστήρια εξασφαλίζει τη δίκαιη κρίση της Ψυχής μέσα από τον κύκλο μετενσαρκώσεών της.¹⁸

¹⁶ Ένα ορφικό απόσπασμα λέει: «...αγλαέ Ζεύ Διόνυσε, πάτερ πόνστου, πάτερ αίης, Ήλιε παγγενέτορ, Παν αίολε, χρυσοφεγγές...», παραθέτει ο Λεκατσάς, οπ. π. σ. 205

¹⁷ Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι*, στ. 109 κ.ε. (ονομάζει τους ανθρώπους *Χρυσό Γένος* σε σχέση με τη «χρυσή Αφροδίτη», όπως την αποκαλούσαν στην αρχαιότητα)

¹⁸ Σχετικό κεφάλαιο «Η μέλλουσα ζωή όπως τη βλέπει ο Ορφείας» στο βιβλίο: W. Guthrie, *Ο Ορφείας και η αρχαία ελληνική θρησκεία*,...σ.σ. 236-88

Πολύ σημαντικό για τις αντιλήψεις ορφικών το έργο του E. Rohde, *Psyche, Le culte de l' ame chez les Grecs et leur croyance a l' immortalite*, Payot, Paris, 1952 (κεφ. 5, σ. 348-75)

Προσωπική μας άποψη είναι πως οι Λέσβιοι, επιβεβαιώνοντας το υψηλό επίπεδο πολιτισμού τους, πρέπει να γνώρισαν τη μονοθεϊστική θρησκεία του Ορφισμού (ως εξέλιξη της διονυσιακής θρησκείας) και να ασπάστηκαν τις ιδέες του για την αθανασία της Ψυχής.

Ακόμη και στη συνέχειά της η λαϊκή θρησκεία διατήρησε στη Λέσβο την πίστη στη διονυσιακή λατρεία. Το Πανηγύρι του Ταύρου που συμπίπτει χρονικά με το μέστωμα της Άνοιξης και την προετοιμασία των αγροτικών εργασιών του θερισμού είναι από τα πιο ενδιαφέροντα παραδείγματα επιβίωσης διονυσιακών λατρευτικών εθίμων.

Ο ταύρος ήταν στην αρχαιότητα ιερό ζώο, και μάλιστα του μαιναδικού θιάσου. Οι ταυροθυσίες αποσκοπούσαν στον εξευμενισμό του Θεού, την καλή χρονιά, την πλούσια σοδειά και την ενίσχυση της υγείας εκείνων που θα έτρωγαν το κρέας του θυσιασθέντος ζώου και με αυτό τον τρόπο θα έβαζαν το Θεό μέσα τους.

Ιδιαίτερη θέση στο Πανηγύρι έχει η περιφορά και θυσία ταύρου, που γίνεται τη μέρα αυτή, «Κατεβάζουν τον ταύρο στην εκκλησία, όπου τον στολίζουν.... και χρυσώνουν τα κέρατά του»¹⁹. Ακολουθεί η περιφορά του σ' όλο το

Τέλος σημειώνουμε ότι ο δεισιμός σώμα-ψυχή των ορφικών άσκησε ιδιαίτερη γοητεία στον Πλάτωνα. Μερικοί απ' τους ωραιότερους διαλόγους του ασχολούνται με τη δύναμη της ψυχής (σε σχέση με το σώμα) αλλά και τη δυνατότητα αρμονικής συνύπαρξης ψυχής-σώματος (*Φαίδων-Κρατύλος*)¹⁹ Γ. Μέγα, *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Εστία, Αθήνα, 2003 (γ' έκδ.) σ. 28-9

Διόρθωση στο προηγούμενο τεύχος: Ο Αριστείδης Κυριαζής στο όγδοο κείμενό του για το μυθιστόρημα του Λόγγου αναφέρει μεταξύ άλλων επισήμανση ενός αξιόλογου μελετητή, του Πολιχνιάτη Αλέκου Γιανακού Αντωνιάδη, που έγραψε το 1977 για το *Δάφνις και η Χλόη* του Λόγγου (που περιγράφει παραλιακή περιοχή) : «Υπογραμμίσαμε τη λέξη

χωριό με μουσική. «Οι γυναικούλες βγαίνουν και ρίχνουν πάνω στον ταύρο μετάξια και... κεντήματα»....Μόλις βασιλέψει ο ήλιος, «καβαλλαραίοι με σελωμένα άλογα παίρνουν τον ταύρο, για να τον παν στον Άγιο».... Ο παπάς διαβάζει την ευχή, όλα είναι έτοιμα για τη ζωοθυσία στην οποία παρευρίσκονται λίγοι κι εκλεκτοί. ... «Ο Επίτροπος σηκώνει το μαχαίρι και προσφέρει την πρώτη τιμή, για να το σφάξη» Οι άλλοι ανεβάζουν την τιμή... τέλος ο ταύρος σφάζεται...

“παραλιακή”, πράμα που σημαίνει ότι βρισκόμαστε στην περιοχή της Πύρρας, κολπίσια πολιτεία, η μόνη που είχε και αγροτικό περίγυρο, τότες η ζωή μόνο με την προφύλαξη σε κάστρα μπορούσε να εξελιχτεί.» (τόμος Β', 1980, σ. 380).